

УДК 327.58(292.464)''19''(043)

Національна ідентифікація як домінантний чинник сепаратизму (на прикладі Балканського півострову)

Костянтин Мурза,
аспірант Маріупольського
державного університету

(Рецензент:
д. істор. н. І.С. Пономарьова)

Аналізується формування національної ідентичності народів Балканського півострова та її вплив на формування деструктивних процесів. Визначаються головні фактори національної ідентичності, які сприяють розвитку сепаратистських тенденцій.

Ключові слова: національна ідентичність, сепаратизм, етнічний конфлікт.

The formation of national identification of the Balkan nations and its influence on destructive processes are analyzed. The main factors of the national identification that influence on the separatist trends are defined.

Keywords: national identification, separatism, ethnic conflict.

Анализируется формирование национальной идентичности народов Балканского полуострова и ее влияние на деструктивные процессы. Обозначаются главные факторы национальной идентичности, которые воздействуют на сепаратистские тенденции.

Ключевые слова: национальная идентичность, сепаратизм, этнический конфликт.

Сучасна система міжнародних відносин характеризується наявністю цілого конгломерату проблем, які представляють собою суттєвий ризик для міжнародного співтовариства. Проблема сепаратизму є однією з найгостріших та найбільш складних для врегулювання, оскільки більшість сепаратистських проявів виникають через переплетіння різних чинників, але слід відзначити, що головним фактором є специфіка формування національної ідентифікації.

Костянтин Мурза

Актуальність дослідження визначається тим що, національна ідентифікація є базисом для процесу взаємодії між різними спільнотами. Специфіка процесу самоусвідомлення національних спільнот Балканського півострову відображає ціннісно-психологічні характеристики, які утворюються протягом тривалого історичного процесу. Виявлення суттєвих факторів, які впливають на формування ідентифікації етнічних спільнот Балканського півострова, може створити сприятливі умови для більш детального вивчення даної проблематики. Балканський півострів представляє собою територію де за різних історичних умов співіснують різноманітні нації, така ситуація спричиняє розвиток різних процесів, які негативно впливають на стан національної безпеки.

З геополітичної точки зору Балкани – це простір, де на перетині трансконтинентальних комунікацій ввійшли в пряме зіткнення регіональні системи Близького Сходу, Євразії та Європи. Тут вступили в прямий контакт релігійні системи ісламу, католицизму і православ'я. До того ж, в епоху глобалізації, коли посилюється конкуренція за контроль над регіональними і світовими комунікаціями, ринками сировини і промислових товарів, Балкани набувають важливого геостратегічного значення, зберігаючи при цьому значний потенціал конфліктності в регіоні. Відкритість територіальних та комунікаційних кордонів створює нові виклики для національної ідентичності. Це викликає додаткові захисні рефлекси з боку багатьох етнічних меншин, у яких є усвідомлене бажання зберегти власну окремішність. Такі процеси дають підстави для додаткової міжетнічної конфліктності.

Мета статті полягає в дослідженні національної ідентифікації, як головного чинника у процесі формування сепаратистських тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Джерельну базу статті складають наукові роботи та публікації вітчизняних та закордонних вчених. Вітчизняні вчені, які приділяють увагу цій проблемі: М. Басараб, Е. Афонін, В. Панібудьласка, С. Римаренко. Серед зарубіжних вчених варто виокремити дослідження: М. Спенсера, Е. Гелнера, Е. Сміта, М. Хроха.

Виклад основного матеріалу. Цивілізаційний розвиток людства представляє собою перманентний процес взаємодії між різними націями. Питання міжнаціональної взаємодії є досить складним та суперечливим явищем, особливо в рамках однієї держави, коли постає питання дотримання інтересів різних етнічних спільнот. У такому випадку виникають сприятливі умови для корегування національної ідентичності окремої спільноти, що може призвести до негативних наслідків. Сьогодні на перший план виходить проблема захисту прав національних меншин. Однак завдання ускладнюється тим, що національно-етнічна карта Старого континенту не є історично однорідною – чимало націй, що мали раніше свою державність, за певних історичних обставин опинилися меншинами в складі інших держав [7, с. 134].

Сепаратизм у такому випадку стає однією з найбільших загроз національній безпеці. Аналіз національної ідентичності та критеріїв, які її формують може дати відповіді на багато питань щодо врегулювання багатьох етнічних конфліктів сучасності.

Національна ідентичність та нація – це складні конструкції, що складаються з багатьох взаємопов'язаних компонентів – етнічних, культурних, територіальних, економічних та політико-юридичних. Вони означають зв'язки солідарності між членами спільнот, об'єднаних спільною пам'яттю, міфами та традиціями, і ці зв'язки можуть, а то й не можуть утілюватись у формі національних держав, проте вони нітрохи не схожі на чисто юридичні та бюрократичні узи держави. Якщо дивитись концептуально, нація має поєднувати дві низки вимірів, з одного боку, громадянські та територіальні, а з другого – етнічні й генеалогічні, причому в кожному випадку в різних пропорціях. Саме завдяки багатовимірності національна ідентичність стає такою гнучкою, неподатливою силою в сучасному житті й у політиці і може ефективно поєднуватись з іншими могутніми ідеологіями та рухами, не втрачаючи власного характеру [12, с. 25].

Водночас на межі ХХІ століття актуалізується боротьба національних меншин за свої політичні права, реальністю стають збройні конфлікти за перерозподіл різних ресурсів, силового характеру набуває міжнародна політика. Наочним прикладом стали війни, що виникли внаслідок розвалу Союзної Федеративної Республіки Югославії, вийшли за локальні кордони Південно-Східної Європи і дестабілізували загалом весь континент [7, с. 135].

Історично трагедією Балкан був конфлікт між „великими ідеями” народів, які жили на цій території. Албанці та греки, болгари та серби, хорвати та румуни – всі мали свій ідеал того, як саме повинні виглядати кордони їхньої держави. Але півострів малий, що призводить до перетинання національних інтересів. Це створювало і створює основу для конфліктів постійну нестабільність і релігійних відносин, роблячи регіон дуже привабливим для зовнішнього втручання [15]. Така ситуація стала каталізатором для корегування та формування певних національних ідентичностей балканських народів, що призводило до негативних наслідків.

Велике минуле античної Греції і середньовічної Візантії, їх вагомий внесок у розвиток культури Європи та балканських народів зокрема, стимулюють грецьку національну гордість як колиски європейської цивілізації і балканського лідера, що як член Європейського Союзу і НАТО, досяг мети, яку ставлять перед собою інші країни регіону. Греція є форпостом ЄС на Балканах і балканським представником у Європі.

Болгари пишаються тим, що Кирило і Мефодій створили слов'янську писемність. Але слов'янські корені є не єдиним орієнтиром у болгарській свідомості. Болгарська державність почалася з приходу тюркських

Костянтин Мурза

предків із степів Північного Криму на Балкани. Третьою основною лінією болгарської культури вважається автохтонний фракійський елемент. Таким чином, болгарський ціннісний стереотип „колективного Я” спирається на інтерпретацію свого минулого як історії того, що нація не змогла цілком реалізуватися через зовнішні обставини, передусім важку спадщину 500-літнього османського впливу.

Сербська національна свідомість, незважаючи на всі історичні перипетії, визначає свою націю як „чисто” слов’янську за етнічними коренями. Це дає привід претензіям на південнослов’янське лідерство у боротьбі проти східної і західної експансії. Македонці і чорногорці також визначають себе як центр всеслов’янського опору.

Стрижнем албанської національної самосвідомості є автохтонність і образ народу-жертви, що протягом кількох століть зазнає експансії сильніших держав, проте все-таки виживає.

Турки претендують і на античну спадщину, і на справедливую оцінку внеску османської культури у розвиток Балкан. Втративши значну частину території Османської імперії, Туреччина змогла за порівняно короткий історичний термін зробити великий крок у своєму розвитку і порівнятися з європейськими державами.

Самосвідомість хорватів і словенців усе більш орієнтується на інтеграцію з європейською культурою і дистанціювання від балканських регіональних проблем.

Загалом через розрізненість та різне розуміння своїх інтересів відповідь балканських народів на виклики глобалізації є поки що невиразною. Однак якщо розглядати регіоналізацію як одну з альтернатив глобалізації, то саме в цьому й полягатиме балканська відповідь на провідну тенденцію сучасного соціально-історичного розвитку [7, с. 137]. Але виходячи з вищенаведеного, слід відзначити, що некерований процес регіоналізації може призвести до розповсюдження таких негативних явищ, як сепаратизм.

На думку російського вченого А. Маначинського, гнучкість національної ідентичності представляє небезпеку, оскільки при відсутності належної державної політики щодо національних меншин відбувається процес розмежування соціокультурних зв’язків між титульною нацією та іншими етнічними спільнотами. Він наводить приклад колишньої Республіки Югославії де мала місце політика автономізації республік та розширення прав та повноважень окремих суб’єктів. Це привело до розповсюдження сепаратистських настроїв у республіках, що призвело до розпаду Югославії, як держави.

Ідентичну думку висловлює американська дослідниця М. Спенсер у своїй роботі „Separatism: democracy and disintegration” вона розподіляє думку А. Маначинського щодо провадження відповідної державної політики, але американська дослідниця вважає, що головними імперативами в формуванні національної ідентичності є історичні фактори.

Ці чинники є головними у процесі ставлення національної свідомості та пам'яті, які спонукають національні спільноти до конкретних дій [6, р. 45]. Така точка зору є доцільною, оскільки національна пам'ять відіграє вирішальну роль у процесі сприйняття спільнотою навколишнього світу та свого місця в ньому.

У 1990-х роках найпопулярнішою теорією для обґрунтування причин розпаду Югославії була висловлена С. Хантінгтоном концепція „зіткнення цивілізацій”. Балканський регіон протягом тривалого історичного періоду входив до складу різних імперій – спочатку Римської, потім після її розколу на Західну і Східну (Візантію) був поділений між цими новоствореними центрами сили. У часи пізнього середньовіччя, коли Візантію загарбали турки-османи, вони стали провідниками орієнтального впливу на Балканах. Західна традиція була представлена Австро-Угорською імперією. Усі ці перипетії історії гальмували класичний розвиток національної ідентичності і національної державності балканських народів.

Тенденції інтернаціоналізації на Балканах, що позначилися у другій половині ХХ ст., фактично були „призупинені” процесами дезінтеграції федеративних держав, відродженням національної самосвідомості, реанімацією архетипів національних символів та міфів, таких як битва на Косовому полі 1389 р.

Фактично розпад Югославії був зумовлений об'єктивними причинами розвитку загальної державності: в країні не відбулося кристалізації ідеї югославської національної держави, тому що не було забезпечено збіг політичної та культурної ідентичності населення даної території. Крім того, в Югославії не було державотворчого народу, тобто ідентифікаційної основи спільної держави. Лінгвістична єдність теж була сумнівною: македонська, словенська та сербо – хорватська мови були визнані офіційними та рівноправними. Така ситуація спричинила збереження та акумуляцію масової свідомості націй, які входили до складу Югославії.

У масовій свідомості балканських народів сталося певне зрушення, спричинене конфліктним співіснуванням поведінкових стереотипів кінця ХХ ст. та архаїчних уявлень про своє „колективне Я”. Реанімовані перехідними процесами національні ідеї й міфи минулого не менш ефективно впливають на відносини того або іншого народу із зовнішнім світом і визначають характер цих відносин. Нинішній ренесанс національних держав на Балканах можна вважати компенсацією за раніше втрачені історичні шанси [7, с. 136].

Досліджуючи сепаратизм слід відмітити, що це явище в усіх формах свого прояву, можливе у випадку наявності відповідного морально – психологічного стану етносу, який є каталізатором формування відповідних вимог. Найбільш яскравим прикладом формування національної ідентичності у контексті її впливу на розвиток сепаратистських рухів є колишня Югославія. Формування ідентичності національних спільнот, які входили до складу колишньої Республіки Югославії проходило під впливом

Костянтин Мурза

різних факторів: релігійних, культурних, політичних тощо. Балканський півострів через особливості свого геополітичного розташування був і залишається у фокусі зіткнення інтересів різних держав Заходу і Сходу. Можна сказати, що вся історія Балкан – це конфлікт національного етнографічного та релігійного чинників. Особливу увагу слід приділити албанському питанню, ця проблема має комплексний характер, оскільки вона є широко розповсюдженою: Сербія – проблема незалежності Косова, Македонія – проблема взаємовідносин між македонцями та албанцями та ін.

Історична пам'ять і той факт, що албанці є одним з найдавніших народів півострова, який проживає в його західній частині є першочерговим мобілізуючим фактором албанського націоналізму та іредентизму. До цього додається незадоволення, що створити власну державу їм вдалося значно пізніше інших балканських народів. Звертається увага, що більше половини албанців проживає за територією Албанії, це розглядається, як історична несправедливість та трагедія народу. Більше того, зберігся внутрішній розподіл албанців на деякі етнічні групи, а також розподіл на тих хто проживає у „власній” державі та за її межами. Усвідомлюючи це, націонал – радикали стимулюють албанський іредентизм, розповсюджуючи ідеї створення „ Великої Албанії ” [13].

Особливо слід приділити увагу косовській проблемі в якій албанське питання прийняло найбільш гострий характер. Косово є головною історичною подією і основою міфологічної свідомості про минуле сербського народу. Ця територія відіграє велику роль в контексті культурного розвитку сербів, як нації. Саме тут відбулась битва на косовому полі, яка є важливою складовою національної історії сербів. Ця проблема полягає в визначенні статусу Косова та вирішення проблеми міжетнічної взаємодії між сербами та албанцями. Цей конфлікт представляє істотний інтерес тому, що це перш за все конфлікт між двома національними ідентичностями. Проблема сприйняття між двома спільнотами обумовлена історичними та релігійними чинниками, які створюють сукупність протиріч.

Іншим прикладом „албанського питання” є Македонія, якщо до 1999 р. головною проблемою македонської державності була суперечка щодо назви держави з Грецією, то з моменту передачі сусіднього Косова під змішаний контроль НАТО та УЧК на перший план вийшли албанські посягання. На сьогоднішній день Македонія є де – факто розділеною державою. Албанці складають 25% з 2 млн. населення держави консолідують західні райони країни біля Косова. Подальша консолідація албанських позицій з Македонії може призвести до загально регіональної кризи, тому що історично ця територія була яблуком розбрату між Болгарією, Грецією та Сербією та перегляд її статусу та кордонів з високою долею вірогідності може зачепити інші країни [15].

Таким чином національна самоідентифікація визначається, як головний поведінковий чинник, що визначає та корегує у певному руслі

політику націй відносно різноманітних питань. Однак якими б не були історичні корені певної національної групи, як би не сприймалася її історія суспільством, насамперед важлива її власна позиція. Не менше значення має і наявність у державі і суспільстві можливостей для збереження меншиною своєї національної ідентичності та самореалізації, що й дотепер на Балканах видається проблематичним. Нові балканські держави все ще продовжують проводити асиміляторську політику стосовно національних меншин, що реалізується, зокрема, у різного роду заборонах розмовляти і друкуватися національними мовами, відкривати нові чи зберігати наявні школи для національних меншин.

Процес самоідентифікації і консолідації балканських соціальних організмів триває. Період XIX–XX ст. надто короткий для завершення повних циклів національної історії, для формувалися держав як громадянських суспільств. Природний ритм циклів постійно порушувався війнами, масштабними конфліктами, значними зовнішніми впливами. Значну частку історії 2000-літньої християнської ери балканські народи прожили у складі імперій або чужих національних державних утворень. Тому проблеми національних меншин на Балканах тісно пов'язані з питаннями територіальних кордонів, що ототожнюються народами з певними загрозами для них і з несправедливим ставленням як у минулому, так і тепер. Все це разом становить важливий елемент самоідентифікації і фактор етнічної мобілізації балканських народів.

Література:

1. **Horowitz D.** *Ethnic Groups in Conflict* / D. Horowitz. – University of California Press, 1985. – 685 p.
2. **Lobell S. E.** *Ethnic conflict and international politics: explaining diffusion and escalation* / S. E. Lobell, P. Mauceri. – Northern Iowa: Palgrave Macmillan, 2004. – 213 p.
3. **Spenser M.** *Separatism: democracy and disintegration* / M. Spenser. – Boston : Rowman & Littlefield, 1998. – 317 p.
4. **Афонін Е. А.** Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально – історичний аналіз) / Афонін Е. А, Бандурка О. М, Мартинов А. Ю. – К. : Парапан, 2002. – 352 с.
5. **Басараб М. М.** Етнічний сепаратизм: іманентна конфліктність чи відповідь на загрозу цінностям / М. М. Басараб // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К., 2011. – Вип. 54. – С. 295–306.
6. **Басараб М. М.** Глобалізаційні тенденції: нові стимули для сепаратизму / М. М. Басараб // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К., 2011. – Вип. 55. – С. 275–286.

7. **Гобсбаум Е.** Винаходження традицій / Е. Гобсбаум ; [пер. з англ. М. Климчук]. – К. : Ніка–Центр, 2005. – 448 с.
8. **Мацієвський Ю.** Етнічний конфлікт – вивчений феномен? / Юрій Мацієвський // Політичний менеджмент: науковий журнал / Голов. ред. Ю. Ж. Шайгородський. – К. : Український центр політ. менеджменту, 2006. – № 4. – С. 108-123.
9. Национализм как самоидентификация этноса: возможности возникновения и предотвращения экстремизма [Электронный ресурс]. – Режим доступа к источнику.: <http://www.ekstremizm.ru/publikacii/nacionalnyu-ekstremizm/item/629-nacionalizm-kak-samoidentifikasiya-etnosa-vozmojnosti-vozniknoveniya-i-predotvrashheniya-ekstremizma>
10. **Кас'янов Г. В.** Теорії нації та націоналізму: [Монографія] / Г. В. Кас'янов. – К. : Либідь, 1999. – 352 с.
11. **Панібудьласка В.** Етнополітичний сепаратизм – поняття, зміст, форми і природа / Володимир Панібудьласка // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – К., 2009. – Вип. 44. – С.306-313.
12. **Римаренко С. Ю.** Права нації та права людини : між Сціллою та Харибдою / С. Ю. Римаренко. – К. : Світогляд, 2005. – 78 с.
13. Сербський край Косово і Метохія : історія та сучасність [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://osvita.ua/vnz/reports/world_history/5464/
14. **Сміт Е.** Національна ідентичність / Ентоні Сміт ; [пер. з англ. П. Тарашука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
15. **Энгельгардт Г.** Региональные и сепаратистские движения в странах Балканского полуострова / Г. Энгельгардт [Электронный ресурс]. – Режим доступа к источнику : <http://www.apn.ru/publications/article19820.htm>